

POTENCIALITA A DOBRÝ ŽIVOT

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Kabinet sociálnej a biologickej komunikácie SAV – Centrum excelentnosti SAV pre výskum a rozvoj občianstva a participácie COPART, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: Potentiality and Good Life
FILOZOFIA 62, 2007, No 7, p. 601

The paper gives an analysis of the experience of potentiality in the temporal and spatial perspectives of human life. It also examines the interconnections of these perspectives. Both of them are substantial for philosophical counseling, which, according to the author, could be of help in balancing the two in people with related problems. Attention is paid also to potentiality in its relation to the idea of good life end the meaning of the latter for human life. The experience of freedom is closely connected with the experience of potentiality up to the last moments of life. This experience is related not only to the presence and future, but it also could (and in some cases even has to) look into the past. The description of some forms of achieved pseudo-freedom serves the further objective of the paper: the discrimination of the problems, which could be addressed by philosophical counseling.

Keywords: Potentiality – Narration – Authenticity – Creativity – Self-identification

Motto:

„V živote sú možnosti, ktoré sú silnejšie ako realie.“
(I. Žucha)

Časový a priestorový pohľad na život človeka. „Život je na jednej strane biodróm, cesta, ktorá sa procesuálne rozvíja, v každom okamihu je celistvo prítomný a v každom okamihu sa nezvratne miňa. Každý okamih je stratou všetkého, čo bolo,“ píše psychiater I. Žucha ([22], 72). Toto biodromálne chápanie ľudského života sa v psychológii zakladá na celostnom ponímaní človeka, ktorý sa psychicky vyvíja z úrovne biologicky determinovaného ľudského individua na úroveň osobnosti charakterizovanej sociálnymi kvalitami, na úroveň sebaaktualizujúcej sa psychicky, sociálne a duchovne rozvinutej ľudskej bytosti. Jednotlivé životné štádiá sa teda ponímajú v kontexte celoživotného vývinu na báze celostného prístupu k psychickému vývinu človeka v procese individuálneho žitia. Tento vývin sa odohráva aj na základe procesov diferenciácie a integrácie, pričom diferenciácia je procesom rozlišovania, keď nové psychicky riadené činnosti vznikajú diferenciáciou tých, ktoré sú už u jedinca prítomné, kým integrácia je založená na procesoch zjednotenia a spájania častí do jedného celku – dodáva prežívaniu *kontinuitu v čase*. Vývin je však charakterizovaný aj inými než len biologickými a psychickými zmenami v dôsledku rastu a zrenia organizmu, pretože človek svoje danosti aktívne rozvíja, pričom tento rozvoj sa dá chápať aj ako utváranie vlastnej identity, ako úsilie o sebaoptvrdenie, o afirmáciu vlastného *Ja* (pozri [8], 35 – 40). Podmienkou pochopenia biodromálneho vývinu konkrétneho človeka je poznanie jedinečnosti jeho životnej cesty a osobnej histórie, preto je biodromálny pohľad na život úzko spojený s možnosťou uchopovania života

na báze naratívnosti (zostavovania príbehu). Schopnosť uchopiť svoj život v podobe príbehu je pre psychologickú a psychiatrickú prax veľmi dôležitým ukazovateľom duševného zdravia.

Naratívnosť je však zakódovaná aj v rovine konštituovania osobnej identity, prežívanej a realizovanej prostredníctvom sociálnych vzťahov. Keď filozof M. Marcelli opisuje proces afirmácie *Ja* ako *work in progress* (ako prácu na vlastnom prograse zakotvenú v prítomnosti a vzťahujúcu sa na budúcnosť), chápe toto sebaoptvrdzovanie ako proces odohrávajúc sa prostredníctvom aktov voľby, na základe ktorých sa človek stáva autorom svojho príbehu ([9], 98 – 100) a zároveň podľa nášho názoru aj spoluautorom príbehov iných ľudí. Toto *Ja*, o ktorom hovorí Marcelli, definuje O. Flanagan ako *naratívne ťažisko*, figurujúce pri poznávaní a celkovom riadení nášho života ([5], 92). Hoci *Ja* naratívnej konštrukcie sa pod vplyvom skúseností počas života mení (niekedy zásadne), vyvíja sa a rastie, prejavuje aj istú kontinuitu. Flanagan ho bližšie opisuje ako „... rozumové chápanie seba samého, ako model, ktorý vysvetľuje cítenie v prvej osobe, ktoré mi je vlastné. Vysvetľuje tiež môj zvláštny záujem na tom, aby sa môj príbeh vyvíjal tak, ako ho plánujem. Ak sa mi veci nedaria, ak sa moje plány nematerializujú, ak ma prenasledujú nešťastia, stáva sa to tomuto subjektu skúsenosti, jednotlivcovi ponorenému do tohto príbehu. Neprekvapuje, že mi tak veľmi záleží na tom, aby príbeh pokračoval tak, ako ho zamýšľam. Som to *Ja*, o kom tento príbeh koniec koncov je“ ([5], 85 – 86). Znamená to teda, že napriek tomu, že sebainterpretačné procesy môžu byť z veľkej časti fikciou, množinou sebaklamov a sebaštylizácií, vlastný príbeh, ktorého je človek autorom, sa nesporne viaže na reálnu existenciu modelu seba samého a jeho konštruovanie prebieha ako tvorba tohto príbehu. Toto stanovisko je odlišné od postmoderných prístupov, v ktorých môžeme sledovať spochybnenie a napokon aj zrieknutie sa príbehu vo vzťahu k ľudskému životu. Vyúsťuje sem jednak línia, ktorá rieši otázky interpretácie a aspektu naratívnosti sa zrieka na základe faktu polysémickosti; a tiež línia, ktorá pochybuje o kontinuálnej existencii osobnej identity, zdôrazňuje jej diskontinuitnosť a fragmentovanosť; a v neposlednom rade i línia, ktorá v príbehu vidí obmedzujúci faktor, prekážku autentického a kreatívneho prístupu k životu.

I. Žucha však kontinuálne nadväzuje na svoj výrok o biodromálnom charaktere ľudského života slovami: „Na druhej strane ‚život‘ je štruktúrou svojich udalostí a procesov, ktoré jestvujú mimočasovo – ako analógia kamennej stavby. Možno ho ‚spriestornene‘ vidieť pred sebou ako celok, kde je rovnocenná nielen minulosť a budúcnosť, ale aj skutočnosť a možnosť, aj implicitné aj explicitné“ ([22], 72). Môžeme ho teda vnímať ako stavbu, ktorá má svoje hodnoty, pričom etický a estetický rozmer často splýva. O tento pohľad sa opiera psychiatrická prax. Napríklad v prípade, keď sa už život človeka uzatvára, „... je terapeuticky užitočné viesť jeho pohľad naň ako na dokončený diferencovaný útvar, ktorému možno pripísať esteticky, mravne a logicky pozitívne zmysluplné charakteristiky. Terapeut sa stáva činiteľom, ktorý pomaly a obozretne vedie svojho pacienta do ‚života‘ už nezničiteľného. Pacient sa začína vidieť akoby ‚zvonka‘. Flaubertovský: život sa začína vidieť ako dielo“ ([22], 72). „Predpokladom lekárovej asistencie je teda empaticky presvietená znalosť pacientovej životnej histórie, životnej problematiky: nielen toho, čo v ‚živote‘ bolo, ale aj toho, čo mohlo byť... V živote sú možnosti, ktoré sú silnejšie ako reálie, sú typickejšie ako reálie. Terapeut ich môže nájsť a ponúknuť: môže teda reinterpretovať život pacienta“ ([22], 73). Takýto pohľad na vlastný život ako na celok je vlast-

ne pohľadom na seba samého.

Za dôležité v tejto súvislosti považujeme najmä to, že uvedený postup stavia na „pre-rozprávání“ minulosti človeka nielen z hľadiska toho, čo sa v nej v skutočnosti odohralo, ale aj z hľadiska možností. Používanie tejto metódy podľa našej mienky pomáha hlbšie pochopiť úlohu potenciality v ľudskom živote. Ide o situáciu, keď človek nemá pred sebou už nové možnosti, jeho životná cesta je už takmer uzavretá, psychika sa už neviaže na početné aktivizujúce motívy, ktoré by smerovali k dosahovaniu nejakých významnejších cieľov. Ak teda človek stráca perspektívu naplňať svoj život novými obsahmi a voliť medzi možnosťami, možno jeho pozornosť zamerať do minulosti. Liečebný efekt takéhoto pohľadu teda nespočíva len v uvedomení si toho, čo sa odohralo, ale aj toho, čo sa mohlo odohrať, čo teda vlastne posilňuje presvedčenie, že človek nebol vzhľadom na svoj život bezmocný. A tak bezmocnosť, ktorá človeka postihuje vo vzťahu k jeho obmedzenej prítomnosti a neperspektívnej budúcnosti, pomáha liečiť práve prežívanie potenciality, uvedomovanie si otvoreného kontextu rozmanitých (či aspoň viacerých) možností. Domnievame sa, že pacient za pomoci psychiatra v podstate hľadá vo svojom minulom živote potencialitu, ktorej vnímanie je pre zdravú psychiku človeka nevyhnutné. Človek môže teda nadobudnúť stratenú sebaúctu na báze obnovenia pocitu slobody, ktorý sa viaže na zážitky vyplývajúce z potenciality aj smerom do minulosti.¹

Pre psychiatrickú a psychologickú prax je v pohľade človeka na vlastný život dôležitá tak „príbehovosť“, ako aj pohľad na život ako na ukončený celok v zmysle dovŕšeného „diela“. Keďže pohľad na vlastný život ako na celok je vlastne pohľadom na seba samého, znamená to, že ešte aj vo veku, keď sa život človeka uzatvára, je z pohľadu psychiatrie dôležitý sebaobraz, ktorý teda treba považovať za neoddeliteľnú súčasť (podmienku) zdravého vedomého ľudského života až do jeho poslednej chvíle.² Nazdávame sa, že najmä druhý aspekt pohľadu na život človeka zohráva kľúčovú rolu aj vo filozofickej praxi, ktorá môže byť pomocným prostriedkom pri získavaní adekvátnejšieho sebaobrazu aj v iných vekových obdobiach.

Ak sa život chápe len z časového hľadiska, vedie to k preceňovaniu aspektu nezvratnosti, preto môže u človeka narastať prílišná zodpovednosť za voľbu životného štýlu či pripisovanie neadekvátnej dôležitosti všetkým možným (aj malicherným) rozhodnutiam a ich dopadu na vlastný životný príbeh. Ak tento pohľad absentuje, môže zasa dochádzať k strate obrazu o sebe samom, človek môže „blúdiť“ či „rozplývať sa“ v životných situáciách, čo môže viesť k absencii pocitu osobnej identity a k prehnanej (neadekvátnej) flexibilitě³ vo vzťahu k okoliu a k prispôsobovaniu sa životným okolnostiam. Voľba vzhľadom na tento aspekt života môže byť zlá, dobrá, nezrelá a pod. (pri ukončovaní života je už uzavretá). Preceňovanie časového aspektu, keď sa človek príliš vníma ako ten, kto

¹ Ako pripomína aj poľský psychiater A. Kepiński: „V živote človeka zohráva dôležitú úlohu to, ako vníma svoju vlastnú minulosť a budúcnosť. Pomer týchto dvoch časových úsekov vyzerá rôzne. Ako je známe, mladí ľudia žijú budúcnosťou, starí minulosťou... V živote prichádza čas, keď úsek minulosti začína zreteľne prevažovať nad úsekom budúcnosti...“ ([6], 175) Starecké oslabenie životnej dynamiky, energetického a signalizačného metabolizmu má svoju kladnú stránku v náraste integračných tendencií a schopnosti reálnej syntézy vlastných zážitkov, ktorá súvisí s uzavretím života ([6], 281).

² Problematike sebaobrazu sa venujeme v článku Sebaobraz v krajine krivých zrkadiel. In: *Filozofia*, roč. 59, 2004, č. 7.

³ Na tento aspekt sústreďujeme pozornosť v článku Ideál flexibility a paradoxy kultu mladosti. In: *Filozofia*, roč. 61, 2006, č. 6.

píše nejaký „príbeh“, môže teda viesť k problémom pri rozhodovaní, k neistote, k prehnaným obavám zo zodpovednosti, často až k patologickým stavom, keď absentuje pohľad na vlastný život ako na niečo priestorové (v Žuchovom slovníku – ako na „kamennú stavbu“ či „dielo“), kde nezohrávajú rolu časové súvislosti, ale sa do popredia dostávajú etické, estetické a logické súvislosti, rovnocenné je explicitné aj implicitné, skutočnosť aj možnosť. Na tejto úrovni teda nielen všetko, čo je skutočné, je aj možné, ale všetko, čo je možné, je aj skutočné. Samozrejme, že prejavom patologického stavu môže byť aj extrémna absencia časového pohľadu, keď človek nedokáže podať svoj príbeh v časových súvislostiach. Ťažkosti, ktoré môže mať s týmto pohľadom, však nemusia byť hneď patologické, keďže formulovaním svojho životného príbehu sa človek potvrdzuje a potvrdzuje či hľadá (aj nový) zmysel svojho života. Na jeden dej však možno uplatniť množstvo rozličných pohľadov, lebo „[L]udský život sa utvára divergentne: rastie jeho rôznorodosť. Čím je vyvinutejší, tým viac je polymorfný; ale aj polysémia rastie: tým viac má významov; tým viac ho možno interpretovať: tým viac rastie jeho symbolická kvalita“ ([22], 120). Navyše, život človeka je viac než len príbeh opretý o udalosti osobnej histórie, ktorý možno rozprávať (jednoznačne prerozprávať), lebo hoci udalosti svojho života by mal človek reflektovať, nemusí s nimi súhlasiť ani ich prijať. Ony samotné nemusia zachytávať aj tie možnosti, ktoré sa síce nerealizovali, ale tvorili neoddeliteľný kontext prežívania života. Do pohľadu na život je potrebné zahŕňať nielen to, čo sa stalo, ale aj to, čo sa mohlo stať, lebo inak ho zbavujeme potenciality, ktorá je jeho neoddeliteľným atribútom. Nemáme tu na mysli to, že by zo životného príbehu bola potencialita principiálne vylúčená. Práve naopak, hovoríme o tom, že oba aspekty sú len stránkami jedného pohľadu na ľudský život. Perspektíva nečasového hľadiska by mala tiež vchádzať do formulácie životného príbehu ako príbehu časového.

Medzi oboma pólmi krajných prípadov, ktoré si vyžadujú liečebné psychologické či psychiatrické zásahy, sa nachádza celý diapazón možností a kombinácií vzájomného pomeru oboch pohľadov. Tu vidíme jednu z dôležitých možností využitia filozofického poradenstva, ktoré môže pomôcť „vycentrovať“ tieto dva uhly pohľadu do adekvátnejšej či konštruktívnejšej polohy. Opierame sa tu o názory J. Šulavíka, ktorý hovorí o možnostiach filozofie v súvislosti s tvorbou sebaobrazu (pozri [18]), ako aj o názory E. Farkašovej, ktorá možnosti filozofického rozhovoru vidí takto: „V priebehu rozhovoru, ktorý rozkryje nové možnosti, aby sa človeku mohol začať opätovne jeho život javiť ako zaujímavý a hodný žitia, by malo dochádzať aj k mobilizácii vnútorných síl nielen na rozpoznanie seba (svojho života) ako hodnoty, ale aj na potvrdzovanie, umocňovanie tejto hodnoty v procese vlastného prežívania. Opodstatnený je názor, že v dobe rastúcej špecializácie, rastúcej fragmentácie osobne žitej skutočnosti a vlastnej skúsenosti sa treba v priebehu filozofického rozhovoru naučiť venovať pozornosť aj všeobecnejšiemu hľadisku, že treba podporovať aj orientáciu na celok, pretože celostné uvažovanie (na rozdiel od výlučnej sústredenosti na časti) môže prispieť ku kompenzácii rozdrobenosti, jednostrannej fragmentácie. Za dôležité pokladám, že filozofický rozhovor by mal viesť k umeniu tvorivého myslenia: ak sa človek nenaučí takto myslieť, ak si neosvojí aktívny spôsob uvažovania a nedospeje k pochopeniu vlastnej životnej situácie, ostáva len pasívnym príjemcom, čo aj kumulovaných kultúrnych (kultivujúcich), vzdelávacích podnetov. Tvorivosť sa tu vzťahuje najmä na jeho vlastný, osobný ‚životný materiál‘, na jeho životný príbeh – jednak v procese jeho rekonštrukcie a prehodnocovania, jednak v procese jeho ďalšieho

projektovania. Filozofia by mohla pomôcť orientovať sa v ňom, vnieť doňho isté usporiadanie, usúvzťažnenie (individuálneho so sociálnym, všeobecnejším, aktuálne prežívaného s historickým), osvetliť prúd udalostí, zážitkov, pocitov z nového hľadiska, uvedomiť si ich novým spôsobom, vnieť do príbehu nový vťhad“ ([2], 232 – 233).

Predstava o dobrom ťivote a preťivanie potenciality. Pri chápaní ťivota ako „príbehu“, ale rovnako aj ako „diela“ či celku, pri terapeutickom zásahu, ktorý opisuje I. Žucha, podľa nášho názoru konštitutívne vstupuje „do hry“ predstava o dobrom ťivote, ktorá zohráva nezastupiteľnú úlohu vo všetkých ťivotných obdobiach.⁴ Vo veku adolescencie sa predstava o dobrom ťivote z veľkej časti zakladá na tom, aké možnosti do budúcnosti pre seba vnímam. V strednom veku je dominantný pohľad na to, aké možnosti sa ešte dajú vyuťiť a aké sa mi javia už ako uzavreté. V staršom veku sa táto predstava vzťahuje prevažne na minulosť, hodnotenie toho, či ťivot, ktorý ťlovek preťil, možno považovať za „dobrý“, či splnil očakávania skorších období, čo často súvisí s procesom odhaľovania implicitných možností, ktoré vo svojom ťivote *ex post* explicitne odhaľuje.

Druhá polovica minulého storočia zaznamenala mohutný postupný vstup problematiky „autenticity“ a „kreativity“ na pôdu vied o ťloveku (najmä psychologických, filozofických a sociologických disciplín), čo sa pretavilo aj do ponímania dobrého ťivota. Napokon postmoderné myslenie odmieta naráciu ako stelesnenie neautenticity, lebo každý príbeh predpokladá, ťe vo fenoméne, o ktorom sa má hovoriť, existuje určitý poriadok; dobrý ťivot sa potom môže spájať s neredukovateľnou otvorenosťou, neohraničeným experimentovaním či bezcieľnym unášaním. Vyzdvihovanie „kreativity“ sa zasa prejaví v estetizácii etického (čo do veľkej miery vlastne znamená nahradenie etického estetickým aspektom). V nietzscheovskej línii tu pokračuje napríklad psychológ a filozof M. Foucault a neopragmatistovi R. Rortymu splynie dobrý ťivot s umeleckou unikátnosťou; podčiarkuje originalitu ťivota a jeho nezlučiteľnosť s podobnými ťivotmi iných. Postmoderné myslenie teda doťahuje do krajnosti trend estetizácie etického, pričom estetické sa stáva konštitutívnu dimenziou.⁵ Poťiadavka autenticity a kreativity v súvislosti so ťivotom ťloveka však nemusí uviaznuť až v tejto radikálnej polohe, o čom svedčia aj prístupy humanistických psychológov (Rogers, Maslow) či koncepty Ch. Taylora a iných.⁶

C. R. Rogers napríklad poníma autenticitu ako predpoklad dobrého ťivota nielen v rovine, ktorá sa dotýka videnia a preťivania privátneho ťivota, čo môže viesť k nadhodnoteniu individualistických čťt jednotlivca, ale autenticita je pre neho zároveň niečo, čo skvalitňuje spojenie s inými. Aj keď, rovnako ako u postmoderných autorov, aj u neho

⁴ Rozmanitými aspektmi dobrého ťivota sa hlbšie zaoberáme v stati Ideál dobrého ťivota v osobnej perspektíve. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 4.

⁵ Podrobnejšie sa tomu venujeme v článku „Etické“, „estetické“ a dobrý ťivot. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 4, s. 230 – 241.

⁶ Spomínaným autorom sme venovali širšiu pozornosť v predchádzajúcich článkoch. Autenticitu považujú za jeden z najdôleťžitejších atribútov dobrého ťivota, ktorý sa vyznačuje odmietaním pretvácky, podvodov, dvojtvárnosti, ale aj hľadaním hodnôt, ktoré presahujú jednotlivca. Napríklad C. R. Rogers považuje za „jasné, ťe ťlovek, ktorý je súčasťou smerového procesu označeného ako ‚dobrý ťivot‘, je tvorivý. Jeho citlivá otvorenosť voči svojmu svetu, jeho dôvera vo vlastné schopnosti vytvárať nové vzťahy k prostrediu robia z neho taký typ ťloveka, ktorý ťije tvorivým ťivotom,“ pričom „nemusí byť nutne ‚prispôsobený‘ svojmu prostrediu a takmer istotne nebude konformný“ ([14], 159).

túžba rozvíjať sa, obsiahnuť viac a viac možností, neustále sa učiť a smerovať k ich pochopeniu plodí neustálu zmenu a je základom dobrého života, autenticita u neho vystupuje nielen ako predpoklad psychického zdravia, ale aj ako etická požiadavka, ktorá prispieva ku kvalite vzťahov človeka k jeho okoliu. Rovnako požiadavka kreativity sa u neho prejavuje v oveľa širšom spektre než napríklad u R. Rortyho; pretavuje sa do skvalitnenia nielen privátnej (oblasti individuálneho a rodinného života, kde je potrebné prekonať konformizmus a stereotyp, v spôsobe života, kde by mala pomôcť prekonať pasívne činnosti), ale aj sociálnej sféry. Konkrétne sociálnu potrebu kreatívneho správania viaže na oblasť vzdelávania, kde môže pomôcť pri prekonávaní stereotypu a konformizmu, ale aj vedy, keď je potrebné prekonať čisto technické postupy, ďalej na oblasť priemyslu, kde sa ukazuje nutnosť kreativizácie práce; za nevyhnutné považuje v tomto smere taktiež skvalitniť sociálne inštitúcie. Kanadský etik Ch. Taylor ešte výraznejšie spája autenticitu s etickým aspektom. Je presvedčený, že ľudská dôstojnosť spočíva predovšetkým v autonómii, ktorá znamená schopnosť každého človeka samostatne určovať vlastnú predstavu o dobrom živote. Keďže podľa neho osobnú identitu možno konštituovať len na pozadí „horizontu zmyslov“, „vecí, na ktorých záleží“, autenticita nie je nepriateľom požiadaviek, ktoré vychádzajú z oblastí presahujúcich individuum, ale ich naopak predpokladá. Považuje za potrebné prekonať v súčasnej kultúre rozšírený atomistický individualizmus, ktorý je výsledkom straty zmyslu pre širší sociálny horizont činov jednotlivcov a ktorý sa prejavuje v odpútaní od ostatných ľudí a spoločnosti, od náboženských či iných záväzkov. Žiaduce je teda legitimizovať požiadavky, ktoré majú svoj pôvod mimo našich vlastných túžob či aspirácií ([20], 95 – 124). Autenticita založená na kreativite u týchto autorov teda vystupuje predovšetkým ako psychologická potreba a etická výzva, predpoklad kvalitnejšieho spoločenského života. Dobrý život sa u nich potom nespája len s estetickým prežívaním vlastnej unikátnosti umeleckých kreácií, ale s hlbším prežívaním jeho pravdivosti, etickej a sociálnej hodnoty.

Keď I. Žucha hovorí o tom, že pacientov život môže byť „krásny“ ako dráma, symfónia či kamenná stavba, má na mysli nielen jeho estetické, ale aj etické a logické súvislosti; nehovorí teda len o estetickom aspekte. Preceňovanie estetickej stránky života a jeho pochopenie ako umeleckého „diela“ (predovšetkým literárneho) v postmodernej myšlienkovvej línii je podľa nášho názoru založené z veľkej časti na prílišnom oslabení aspektu naratívnosti a nadhodnotení mimočasového hľadiska. Do tohto postoja vyúsťuje nezládnutý dôraz nielen na individuálnu tvorivosť vo vzťahu k vlastnému životu, ale aj na „autorstvo“ seba samého v zmysle konštituovania vlastného *Ja* na úkor zložky sociálnych interakcií. Život človeka v jeho priestorovej aj mimočasovej dimenzii však nie je možné vyňať zo siete vzťahov, do ktorých je, bol či podľa neho ešte len bude začlenený. Súvis s inými sa prejavuje v tom, že predstava o dobrom živote je nerozlučne spätá s predpokladom „iných“, či už reálnych, alebo úplne neznámych predpokladaných budúcich „možných iných“, ktorí by mohli byť súčasťou života človeka. V mnohých prípadoch dokonca predstava spojenia s inými v predstave o dobrom živote dominuje, takže oba aspekty sú celkom stotožnené.

* * *

Ako sme už naznačili, v oboch prípadoch – z časového aj priestorového pohľadu – zohrávajú významnú úlohu zážitky vyplývajúce z vnímania potenciality. Proces afirmácie

Ja sa odohráva v dvoch kontextoch: Na jednej strane sa *Ja* k sebe vzťahuje ako k autorovi, spoluautorovi či aktérovi príbehu (ktorý sa nedá opraviť), na druhej strane ako k autorovi, spoluautorovi či aktérovi života (ktorý možno vidieť spriestornene). Minulosť a budúcnosť, skutočnosť a možnosť, implicitné a explicitné sú rovnocenné; pričom sa mení (prehlbuje či obohacuje) jeho štruktúra. V tomto procese sú prítomné nielen možnosti, ktoré sa vzťahujú na to, „akým sa stanem či akým sa túžim stať“, ale aj na to, „akým som sa mohol či túžil stať“. Možnosti, ktoré sa objavili v minulosti, môžu opätovne vstupovať do procesu sebaidentifikácie bez ohľadu na časový sled, v ktorom je život zakotvený. V prvom prípade ide o zážitky osobnej moci či bezmocnosti v súvislosti s možnosťou podieľať sa v adekvátnej či rozhodujúcej miere na vlastnom „príbehu“ (byť jeho skutočným či hlavným autorom).⁷ Ako sme už spomenuli, narácia predstavuje aj podľa psychiatrov nevyhnutnú štruktúru života, lebo človek potrebuje mať v živote určité orientačné body, ku ktorým smeruje, aj keď osobná narácia nemusí byť lineárna (môže byť príbehom o zmene a dramatických obratoch, v ktorých sa človek môže stať celkom iným). Umožňuje obnoviť vnútornú hierarchiu medzi tým, čo je pre životný projekt, osobnosť či identitu ústredné, a čo okrajové. Z nečasového aspektu sú dokonca možnosť a skutočnosť rovnocenné. Vnímanie potenciality vo vzťahu k vlastnému životu teda sprevádza prežívanie, o ktoré sa opierajú pocity našej slobody a osobnej moci. Či sú silné, alebo slabšie, pozitívne, alebo skôr negatívne, to závisí od charakteru rôznych alternatív, ktoré *Ja* ako možnosti vníma. Tieto zážitky, v ktorých sa človek určuje vzhľadom na budúcnosť (ale, ako sme spomínali, môže to byť aj smerom do minulosti), sú dôležitou súčasťou našej zainteresovanosti na živote. Človeka tak považujeme za bytosť zameranú na budúcnosť a zároveň na akumuláciu možností.

L. Tondl, ktorý sa opiera v tejto otázke o Weinbergera i Wrighta, zdôrazňuje, že život človeka nie je vytváraný fatálne nevyhnutnými krokmi, no nie je ani produktom náhodilého výberu. Procesy rozhodovania vždy zahŕňajú špecifikáciu možných alternatív, po ktorej nasleduje ich výber. Samozrejme, že v danej situácii by bolo možné realizovať aj inú voľbu, lebo daná voľba je vždy podmienená danými podmienkami, znalosťami i prostriedkami obmedzujúcimi rozhodovanie, teda je voľbou medzi alternatívami. Rozhodovací proces z vonkajšieho pohľadu teda pripomína stromový graf s uzlami vetvenia, pričom v týchto uzloch sa uskutočňuje voľba ďalšieho pokračovania, teda voľba jednej z alternatív. Znamená to, že do tohto procesu vstupuje subjekt prostredníctvom zvažovania hodnôt. Ide pritom podľa nás o hodnotenie, ktoré nevyplýva len z aktuálneho stavu, ale viaže sa aj na predstavu „možného“ v zmysle „budúceho“, „uskutočniteľného“ či „priateľného“. Ako kľúčový v tomto procese vystupuje princíp *možnosti rozhodnutia*, teda uvedomenie si otvoreného priestoru rozhodnutia. Človek musí dospieť k presvedčeniu, že dospel k bodu (uzlovému bodu), keď je možné pokračovanie procesu niekoľkými smermi, teda že je možný jeho vlastný zásah do ďalšieho sledu udalostí. Vyberá si zo súboru možných, a najmä jemu známych podôb pokračovania, ktoré považuje za „možné“. Rozhodnutie, ktoré zmení jednu z možností na skutočnosť, je obmedzené nielen kognitívnymi, ale aj individuálnymi či skupinovými záujmami, mocenskými či ideologickými dôvodmi alebo inými formami obmedzujúcej motivácie. Vlastné rozhodnutie má charakter voľby jedinej alternatívy z množiny možných a známych alternatív, pričom termín „voľba“ tu

⁷ Bližšie to opisujeme v článku *Viac ako príbeh*. In: *Filozofia*, roč. 58, 2003, č. 6.

má význam slobodnej voľby, ktorá nie je vynútená nejakým mocenským nátlakom ([21], 21 – 23, 164).

Aj neurológ a psychiater V. E. Frankl pripomína, že sloboda ako jeden z ľudských fenoménov je konečná. Človek nie je slobodný vo vzťahu k podmienkam; je slobodný, len pokiaľ ide o to, že k nim zaujíma stanovisko. Avšak podmienky ho neurčujú jednoznačne, lebo v konečnom dôsledku záleží len na ňom, či sa im podrobí. Aj podľa neho existuje priestor, v ktorého rámci sa môže nad ne pozdvihnúť, a až vtedy sa pozdvihne do ľudskej dimenzie. „V konečnej inštancii je ľudské správanie za všetkých okolností diktované nie podmienkami, v ktorých sa nachádza, ale rozhodnutím, ktoré človek robí. Či o tom vie, alebo nie, on rozhoduje, či bude podmienkam vzdorovať, alebo či im ustúpi, inými slovami, či sa nimi dá určovať vôbec a do akej miery“ ([1], 109 – 110). Tento Franklov názor môžeme ešte obohatiť tvrdením etičky M. Nussbaumovej, ktorá upozorňuje na to, že aj emócie samé osebe majú platnosť konštitutívnych prvkov dobrého ľudského života. Tento fakt spája konajúceho človeka s náhodilými udalosťami, ktoré nepodliehajú kontrole. Emócie teda zahŕňajú hodnotové súdy, ktoré pripisujú veľký význam veciam mimo nás, ktoré nemáme plne pod kontrolou. „A práve tieto väzby emócií k vonkajšiemu svetu nás robia zraniteľnými.“ To podľa nej spochybňuje projekty, ktoré sa pokúšajú zmeniť naše schémy cieľov a zámerov tak, aby bol vplyv náhody na ľudský život úplne vylúčený ([12], 38).

Vo vzťahu k možnosti meniť sa i k formovaniu vlastného života a k voľbe životného štýlu vystupuje do popredia – ako sme už spomínali – schopnosť kreativity, na ktorej stavajú postmoderní, ale tiež iní autori. Aj v dejinách filozofie chápanie kreativity úzko nadväzovalo na ponímanie slobody. Od čias antiky sa však spájala s najmä s oblasťou umenia a vedy, neskôr sa už stala súčasťou každodenného života. Ešte v 19. storočí J. S. Mill sformuloval pohľad na túto otázku, v ktorom kreativitu spája s originalitou a geniálnosťou výnimočne silných individualít. Hovorí, že geniálni ľudia sú výraznejšími individualitami než ostatní, sú menej schopní vtesnať sa do úzkych rámcov, ktoré poskytuje spoločnosť, aby svojich členov uchránila od ťažkostí utvárania vlastného charakteru ([11], 123). Ponímanie kreativity sa však čoskoro vymanilo z oblasti výlučnosti a napríklad už behaviorizmus hovorí o „kreatívnom správaní“ vôbec v privátnej i verejnej sfére. Taktiež samotné poňatie originality sa už od čias osvietenstva vymotáva zo závoja výlučnosti, lebo sa spája so samotnou ľudskou prirodzenosťou a prejavuje sa v požiadavke žiť vlastný život v súlade so sebou samým, so svojou pôvodnosťou. Takéto chápanie originality, ktorá je prirodzene spojená s kreativitou vo vzťahu k utváraniu vlastného života, sa stáva základom ponímania autenticity ako psychologickkej potreby a etickej výzvy, ktoré považujeme za významné od druhej polovice minulého storočia na pôde filozofie, psychológie aj etiky a spoločenských vied vôbec. Kreativita sa v tomto ponímaní stáva potenciálnou vlastnosťou všetkých ľudí a môže sa prejavíť vo všetkých sférach života a, samozrejme, úzko sa spája s predpokladom možnosti slobodného rozvíjania, prejavovania a uplatnenia s možnosťou prejavovať sa autenticky. Humanistický psychológ A. H. Maslow pripomína, že termín „tvorivý“ sa dnes nepoužíva len ako prívlastok produktov, ale aj ako charakterová črta ľudí a ich činnosti, procesov a postojov. Rovnako sa používa nielen u štandardných a konvenčne prijímaných artefaktov, ako sú básne, teórie, romány, experimenty či maľby. V tejto súvislosti vtipne poznamenáva, že podľa neho „prvotriedna polievka je tvorivejšia než druhotriedna maľba“ ([10], 144). Tvorivosť v jeho chápaní kladie dôraz v prvom

rade na osobnosť, nie na jej výkon, ktorý je vedľajším (sekundárnym) prejavom osobnosti. Takáto tvorivosť sa zakladá na osobnostných kvalitách, ako sú priamosť, odvaha, sloboda, spontánnosť, integrácia, seba prijatie, a zasahuje celý život. Maslow túto tvorivosť označuje ako definujúcu charakteristiku základnej ľudskosti ([10], 150 – 152).

Postmoderná doba však so sebou prináša aj trend odtrhávania originality a autentického prístupu k životu od etického základu a mieri znova do oblasti výlučnosti, tentoraz spojenej s absolutizáciou slobody v oblasti vytvárania vlastného života spojeného s jeho autorstvom. Tak sa znova ocitá v oblasti umeleckej tvorby, napr. literatúry (R. Rorty), aj keď sa k nej v porovnaní s minulosťou dostáva z opačného konca – tentoraz na báze odmietnutia prísnych (či akýchkoľvek) spoločenských noriem, ktoré by poskytovali iné rozhodujúce kritériá okrem kritéria autenticity. S týmto trendom je spojený aj trend odtrhávania originality životného štýlu od svojej vlastnosti vyjadrovať nezvyčajné schopnosti, vyvierajúce z osobnosti človeka, a vyúsťuje do neadekvátnej snahy o jej prezentáciu. Keďže uniformita si vďaka negatívnym skúsenostiam s uplatňovaním „jednotnosti“ vyslúžila status neakceptovateľnosti, originalita sa stala doslova „požiadavkou“ doby, avšak často zostáva v rovine povrchných „seba prezentácií“, keď prevažuje skôr sústredenosť na pestovanie schopnosti „pôsobiť originálne“, teda prezentovať vonkajšie znaky odlišnosti na úkor nezázrivného hľadania samých seba či zdĺhavého nachádzania a pestovania svojich skutočných schopností. Samotné úsilie o prezentáciu originálneho životného štýlu však pritom ešte nemusí signalizovať prítomnosť „autenticity“ v ľudskom živote, „odvahu jestvovať“ či „odložiť masku“ a byť skutočným autorom svojho života.

Dnešný ideál dobrého života predstavovaný médiami sa zakladá na vyhľadávaní zážitkov slobody v podobe cestovania, adrenalinových športov, „voľného“ života. Na rozhlasových a televíznych staniciach sa môžeme často stretnúť s vyjadreniami ľudí, že ich cieľom v živote nie je byť „dobrý“ či „užitočný“ ale užívať si život v zmysle, ako sa o tom spieva v aktuálnom slovenskom hite: „Po kúskoch vyberám si svoj svet z bonboniery...“ V prezentovaných výrokoch sa často objavuje formulácia o „vychutnávaní života“; vyjadruje na jednej strane snahu žiť „pohodový“, čiže nestresový život, ale často mieri aj k snahe zabávať sa, prežiť čo najviac nezvyčajných či príjemných zážitkov.

Samozrejme, že (ako napokon všetko) prístup k slobode ako nezáväznému výberu príjemných zážitkov má aj svoj protipól v podobe mocného ideálu úspešnosti, zameraného na výkon a uplatnenie vo svete postavenia a blahobytu, ktorého sloboda môže byť napriek vonkajšiemu zdaniu veľmi problematická. Ak človek, ktorý sa nechá strhnúť víziou všemocnosti peňazí (čomu v dnešnom meritokratickom svete nie je vôbec ťažké podľahnúť), často sa nevymaní z prúdu klipovitých šancí, ktoré sa usiluje za každú cenu využiť. Tak svoje schopnosti zapojí do nikdy nekončiaceho víru činností a snáh, kde už nie je priestor na uvedomenie a vnímanie hlbšieho zmyslu vlastného života. Namiesto toho, aby sa dostal k sebe samému, klamlivý svet úspechu ho často od seba samého vzdáľuje. Nerať potom dochádza k psychickým krízam, keď sa takíto ľudia cítia byť „podvedení a prázdni“, ich život sa im javí ako celkom neslobodný. K podobným krízam môže viesť aj konzumný spôsob života, ktorý vedie človeka bez ohľadu na jeho skutočné potreby do víru snažení, ktoré sa mu neskôr môžu javiť ako úplne bezcenné. Úporná snaha o prežívanie slobody sa teda môže ukázať ako zisk „pseudoslobody“, hoci je vysvetliteľná, ak si uvedomíme, aké rozhodujúce je prežívanie slobody pre psychický život človeka. Bezmocnosť nielen že vedie k pasivite, ale v krajných prípadoch môže vyúsťovať do agresivi-

ty k okoliu alebo k sebe samému či do protisociálneho konania. Je preto prirodzené, že ľudia hľadajú možnosti, ako si posilniť pocity osobnej moci, na čo dnes majú nebývalý vplyv vzory predstavované médiami. Tie sa však úplne zriekajú zodpovednosti za škodlivé vplyvy, ktoré rozširujú v bezohľadnej honbe za svojou prvoradou prioritou – komerčným úspechom.

LITERATÚRA

- [1] FRANKL, V., E.: *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta 1994.
- [2] FARKAŠOVÁ, E.: Filozofia pre nové storočie. In: *Filozofia ako problém*. Bratislava: Kalligram 2004.
- [3] FOUCAULT, M.: Návrat morálky. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa 1991.
- [4] FOUCAULT, M.: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann 1996.
- [5] FLANAGAN, O.: *Vedomie*. Bratislava: Archa 1995.
- [6] KEPÍŇSKI, A.: *Rytmus života*. Praha: Avicenum 1986.
- [7] MACEK, P.: Identita jako proces. In: I. Čermák – M. Hřebíčková – P. Macek: *Agrese, Identita, Osobnost*. Tišnov: AV ČR Brno – SCAN 2003.
- [8] MACHALOVÁ, M.: *Psychológia vo vzdelávaní dospelých*. Bratislava: Rádioprint 2004.
- [9] MARCELLI, M.: Diskurz a identita alebo o výskyte dažďa v Španielsku. In: Bianchi, G. (ed.): *Identita, zdravie a nová paradigma*. Bratislava: Veda – KVS BK 2001.
- [10] MASLOW, A. H.: *Ku psychológii bytia*. Modra: Persona 2000.
- [11] MILL, J. S.: *O slobode*. Bratislava: Pravda 1972.
- [12] NUSSBAUMOVÁ, M., C.: *Křehkost dobra*. Praha: Oikoymenh 2003.
- [13] ROGERS, C. R.: *Ako byť sám sebou*. Bratislava: Iris 1995.
- [14] ROGERS, C. R.: *O osobnej moci*. Modra: IRO 1999.
- [15] ROGERS, C. R.: *Spôsob bytia*. Modra: IRO 1997.
- [16] RORTY, R.: Čo je pragmatizmus. In: *Pragmatizmus*. Bratislava: Iris 1998.
- [17] RORTY, R.: *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha: UK 1996.
- [18] ŠULAVÍK, J.: *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Bratislava: Album 2001.
- [19] TAYLOR, Ch.: *Etika autenticity*. Praha: Filozofia 2001.
- [20] TAYLOR, Ch.: Humanizmus a moderní identita. In: *Člověk v moderních vědách*. Praha: ČSAV 1992.
- [21] TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty*. Praha: Filosofía 1999.
- [22] ŽUCHA, I.: *Fragmenty*. Pezinok – Bratislava: Psychiatrická spoločnosť SLS – Pinelova nemocnica 1998.
- [23] WEINBERGER, O.: *Alternativní teorie jednání*. Praha: AV ČR 1997.
- [24] WRIGHT, G., H.: *Explanation and Understanding*. London: Routledge and Kagan 1971.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu *Filozofická reflexia ideálu dobrého života* VEGA č. 2/6043/26.

PhDr. Blanka Šulavíková, CSc.
KVS BK SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava 1
SR